

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

NDOMA, Ungina

A bakongo (bandibu) szóközi gyakorlat. Egy beszédhelyzet vizsgálata
(dokumentumfordítás)

Eredeti közlés/Original publication:

The Bakongo (Bandibu) Oratorical Practice: Examining a Speech Situation,
Ethnos, 1985, 1–2, 85–90. old.

Elektronikus közlés/Electronic publication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.701

Dátum/Date: 2013. január/January 31.

A magyar nyelvű elektronikus közlést előkészítette

/The electronic publication in Hungarian prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Ungina Ndoma: A bakongo (bandibu) szóközi gyakorlat. Egy beszédhelyzet
vizsgálata, *AHU MATT*, 2013, **pp. 1–9. old.**, No. 000.000.701,
<http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Az Afrikai Kutatási és Kiadási Program Archívuma

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, Ungina Ndoma tanulmánya magyar nyelven, szóközi gyakorlat a kikongo nyelv egy dialektusát beszélő zairei bandibuk körében, nyilvános gyűlés = 'vuandu', a bandibu szóközi beszéd helyszíne: a falu közepe vagy a főnök háza, a bandibu szóközi beszéd oka és témái: a közösségi élet eseményei, a szóközi beszéd kritériumai: közmondások gyakori használata, tömör és fordulatokban gazdag stílus, a közösségi gyűlést mindig egy választott vezető irányítja, a gyűlések

párbeszédes formában zajlanak, és azon csak az idősebbek szólalhatnak meg: ez a jog az idősebbek hatalmának alapja

Hungarian African research, study by Ungina Ndoma in Hungarian, oratorical practice among the Kikongo dialect-speaking Bandibu in Zaire, public assembly = 'vuandu', the place of the public assembly: the center of the village or the chief's house, the reasons and themes of the oratorical speaking: events of the public life, criteria for the oratorical speaking: frequent use of proverbs, moderation of tone and compression of style, public assembly is always an elected leader directs, public assembly always takes place in form of a dialogue, the meetings just for older people may speak out: this law is based on the power of older people

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

A BAKONGO (BANDIBU) SZÓNOKI GYAKORLAT

Egy beszédhelyzet vizsgálata

Ungina Ndoma
Morgan State University, Baltimore, USA

Jelen dolgozat célja az, hogy bemutassa, hogyan használják a nyelvet a nyilvános gyűlésen ('vuandu') a zairei *bandibuk* körében.

A *bandibuk* a *kindibut*, a *kikongo* nyelv (J. H. Greenberg osztályozása szerint, 1963, a Niger–Congo-i nyelvcsalád Benue–Congo-i ága bantu csoportjának tagja) egyik dialektusát beszélik.

A *bandibu* szónoki hagyomány fő terei a közösségi és ünnepi alkalmak. A következőkben egy vita lefolyását fogjuk követni, és közben megkíséreljük bemutatni, mi szabályozza a beszédmondást, és hogyan zajlik annak megjelenítése (előadása). Nem fogunk azonban foglalkozni a *(beszédük során esetlegesen idézett, elbeszélt)* mítoszok és mesék megszólaltatásával.

A „vuandu”-ra, amely a formalizált szónoklatoknak az alkalma, a falu közepén vagy a főnök házában kerül sor. A falu főnöke vagy, speciális körülmények között, a rangidős vezető hívja össze, és általában harminc-negyven ember vesz részt rajta, attól függően, hogy milyen fontos a vita tárgya. A „vuandu” résztvevői fiatal emberek, férfiak és nők, valamint idősebbek, akik közül az egyik klán feje az, aki a vitát elnököli. A vita vezetője rendszerint egy elismert szóvivő, aki tudja, hogyan kell az adott ügyet felvezetni, és a panaszokat rendezni. A résztvevők nemek és klánok szerinti csoportokban ülnek. A különböző klánok tekintélyes tagjai az első sor székeit foglalják el. Minden szónoknak fel kell állnia, ha a gyűlésen szót akar kapni.

A „vuandu”-t különféle témák tárgyalására hívják össze, s az vagy bírósággént, vagy gyűlésként, vitafórumként működik. Összehívják, hogy személyes vitáknak adjanak helyet, vagy azért, hogy más közösségi természetű konfliktusok (lopás, házasságtörés, testi sértés, gyilkosság, válás, területi viták stb.) kapcsán kialakítsák a közösség által követendő politikát, de azért is, hogy szertartásos eseményeket (menyasszonyváltás megfizetése, esküvő, temetés stb.) folytassanak le. De

minden gyűlésen az eljárás azonos. Mindezen túl a „vuandu” alkalmat nyújt a megszólalóknak, hogy bemutassák szónoki képességüket. Közmondásokat gyakran alkalmaznak, a résztvevők pedig mind jól ismerik ezeket, így a közmondásokat tekinthetjük a hétköznapi beszéd alkotóelemének. A hangszín változtatása, a stílus tömörsége, találó kifejezések, divatos szófordulatok, ugyanígy a hasonlatok, utalások használatával párosulva, egyképpen a szónoki beszéd nagyra értékelt képességeit képezik.

A „vuandu”-kon a formalizált társalgás párbeszédes formát ölt. Tulajdonképpen egyszerre csak egy szónoknak van lehetősége a szólásra, bár a párbeszédnek számos hozzászólója lehet, akik váltakozva az üzenet elmondói és befogadói is lehetnek. Érdekes megjegyezni, hogy valamely két hozzászóló között zajló párbeszéd különbözik aszerint, hogy hol van a szónok és a hallgatóság. A kétszemélyes dialógusokban a „szószóló” szerepét felváltva tölti be a két résztvevő. A gyűlésen más-más hozzászólóra esik ez a szerep. Itt a beszélő a gyűlés tagja az üzenet vevője pedig a gyűlés, leszámítva a beszélőt. Amikor a szerepek felcserélődnek, a korábbi beszélő csatlakozik a gyűléshez, és a „befogadó” szerepét tölti be, míg a gyűlés egy másik tagja átveszi a beszélő szerepét. A közösségi szónoki szituációt, mint olyan, három összetevő hozza létre:

„A szónok közvetlen befolyását mutató összetevő, a beszélő feszültségének és a hallgatóság oldódásának gyakorlati összetevője és a hallgatóság részéről az alkalmazkodás összetevője” (Firth 1975, 37. old.)

A vita nyilvános megnyitása a „nkuwu” („béke”) iránti vágy egyik főnök általi kinyilvánításával következik be. Ezzel a kívánsággal nyitnak meg minden gyűlést. Ez két óhajt fejez ki: az egyik a résztvevők egészségével, a másik a vita sikerességével függ össze. Miután a klán (klánok) összes tagja csatlakozott a gyűléshez, a gyűlést vezető főnök hivatalosan bejelenti az gyűlés kezdetét. Minden résztvevőtől csöndet kér. Majd pedig azt mondja: „Ee ku lumbu”. („tárgyaláson vagyunk”). Közvetlenül e kijelentés követően pedig közmondást mond: „malu mavundanga kansi ka nua ko” („csak a lábak pihennek, de a száj sohasem, még ha az ember fáradt is”). Majd a gyűlés legidősebb tagjához címe szerint szólva megkérdezi: „Wasikame?” („jól ébredtél”), még akkor is, ha már üdvözölték egymást. Ugyanezt a kérdést minden csoportnak felteszi rangsor szerint. E köszöntő formula után a főnök új-

fent azt mondja: „nkuwu” („béke”), aminek az a célja, hogy megelőzze a veszekedést és a harcot a gyűlésen. Ezután kezdődik a vita.

Mivel a vita nyilvános és kölcsönösségen alapul, annak menetét a helyi etikett szabályainak szigorú keretei közé szorítják. A két ellentétes oldal szóvivői meghatározott sorrendben váltják egymást, és ez a „vuandu”-ban a kommunikáció egyik alapvető jellegzetessége. Az egyik fél kezdeményez egy felvetést, a másik pedig válaszol rá.

A formulával, amelyet a gyűlés vezetője használ, megtagadja valakitől a szót, és közvetlenül megnevezheti a (következő) hozzászólót. Így például, „tuwinikini mbutanuntu Mpetelo” („mi az idősebb Mpetelót hallgatjuk most meg”). De a résztvevőre személytelenül is utalhat: „ndiona una ye diambu, katombola e ndinga” („ő fog beszélni, akinek van valami mondanivalója”). Ezt a formulát a felvetés indítványozójához címezik. Valójában inkább a hallgatóságnak kell azonban válaszolnia.

Mielőtt a főnök valakinek megadja a szót, először a hallgatóság figyelmét hívja fel: „Ee ba vaaya!” („ti emberek”). A hallgatóság egy elnyújtott „Ee”-vel válaszol egyetértése jeléül. Amikor a szónok megkezdí beszédét, gyakran „kumbisa bantu”, azaz nem fejezi be a mondatát vagy a gondolatmenetét, hanem ezt a hallgatóságtól várja el, különösen, ha közmondást idéz.

Például azt mondja, „bongele meso...?” („nyisd ki a szemed ...”), és a hallgatóság azt feleli „muene” („és látni fogsz”). A szónok akit előre kijelölnek, kezdeheti a beszédet a „tua mfumu ye mfumu, nganga e nganga ...” kifejezéssel, amelynek pontos megfelelője a „hölgyeim és uraim ...” megszólítás. MacGaffey véleménye szerint ezzel azt jelzik, hogy

„...senkit származására nézve nem sértenek meg; a jelenlévők vagy főnökök, vagy legalábbis vallási vezetők, nem pedig szolgák.” (MacGaffey 1971, 110. old.).

Ahhoz, hogy valakit félbeszakítsanak, nem kell formális engedély, de a félbeszakításra egy külön formulát használnak. Ez tulajdonképpen bocsánatkérés: „Mbutamuntu, kikubakidi nkosi mu nua ko” („figyelj rám, te, az idősebb, nem fogok oroszlánt a számodra a száddal”) vagy „kikuzengele nua ko” („nem akarlak félbeszakítani”). Ha a közbeszólások túl gyakoriá válnak, a vezető rendreutasítja a gyűlést, és a következő lehetséges közbeszólóhoz így szól: „nge a pe una yenu aku,

si wa nova kuaku” („neked is van szád, te is sorra fogsz kerülni”). Mielőtt a szónok beszéde végén helyet foglalna, üdvözölnie kell a hallgatóságot. Ez a rituális üdvözlés a „tambula lukofi” („fogadják tiszteletem”), melynek során összeütik a tenyerüket. A paralingvisztikai és kinézikus jelek lényegesek az itt leírt szónoki beszédhelyzetben, és általában „a beszélő és a hallgató testtartása a társadalmi státuszhoz kötődő általános törvényeknek felel meg”, amint ez így van sok más kultúrában. (lásd: Firth 1975, 37. old.)

A tenyerek összeütése nélkülözhetetlen egy idősebb megszólításakor. A beszéd közben való táncolás arra utal, hogy a beszélő előnyös helyzetben érzi magát. A kiáltás kereshet egyetértést, vagy lehet figyelemfelhívó. A bevett összegző formula: „inokene ...ikyele” („esett az eső... kitisztult az ég”), ami egyszerűen azt jelenti, hogy a beszélő minden pontot tisztázott. A gyűlés vezetője, akár a falu főnöke vagy egy kijelölt idősebb, bezárja az gyűlést.

Csak meghatározott korú emberek beszélhetnek a nyilvánosság előtt. Csak az idősebbekről tételezik fel, hogy jártasak a szónoklásban és a vitában. Más szóval egyedül ők használhatják a hivatalos nyelvezetet nyilvánosság előtt. Ha valakinek, aki nem érte el ezt a kort, fontos mondanivalója van, nem kérhet szót az gyűlés vezetőjétől. Meg kell kérnie valakit az idősebbek közül, hogy vonuljon félre vele a gyűléstől, hogy maguk között elmondhassa neki, amit akar. Ha az idősebb nem érti, hogy miért hívják félre, vagy nem akarja elhagyni a székét, a formula, amit használnak, hogy felrázzák: „mbua kalendi wuta vana vena bantu ko” („a szuka nem mer kilépni a tömeg elé”), amely azt jelenti, hogy nem illik titkot leplezni a tömeg előtt. Az ekképpen kiválasztott szószóló, ha akar, egy dal refrénjével kérhet szót. A hallgatóságnak válaszolnia kell, hogy kifejezze véleményét. Ha az gyűlés vezetője akar egy idősebbet szóra kérni, sohasem mutat ujjal rá, hanem harmadik személyű formát használ. Vagy a „Mbutamuntu Mbala..” („idősebb Mbala..”) formát használja, vagy pedig a teljes nevet, kivéve, ha Mbala fiatal.

A francia „Citoyen...” megszólítás köznapi beszédben való elterjedtsége ellenére Zairében ezt sohasem használják a „vuandu” során. Enélkül a francia forma nélkül is a „mbutamuntu” („idősebb”), vagy „nkazi-a-makanda” („a klán feje”) kifejezésekkel utalni lehet egy személyre. A második személyű névmás „ngeye” („te”) nem használatos. Nem ritka, hogy az ülnök így szól: „konso nduna vuidi diambu, kavova” („szóljon bárki, akinek hozzáfűzni valója van”). Ritkán for-

dul elő, hogy valaki az gyűlés vezetőjétől közvetlenül kérjen szót. Ilyen esetekben nem kap közvetlen választ, hanem az inkább a hallgatósághoz szól: „luwinikina!” („hallgassátok!”). A csöndre való felügyelet szintén fontos része a vita menetének. (lásd: Graber 1976, 216. és köv. oldalak)

A szóbeli kommunikációt egy hagyományos kongói (ndibu) gyűlésen hagyományok sora szabja meg. Amint azt Közép-Afrika más részein is megfigyelték, a szónoki magatartás a társadalmi struktúrával való viszonyában „magába foglalja azokat a szabályokat, amelyek a szónoki beszédhelyzetben jelenlévők speciális viszonyára vonatkoznak” (lásd: Albert 1972, 86. old.)

A vita leglényegesebb része a kommunikáció irányítása és a szónoki képességek bemutatása marad, és hogy valaki mennyire tudja közmondásokkal alátámasztani érvelését. Hatalmas mennyiségű betanult formula létezik a különféle szerepváltásokra (beszélő – közbeszóló – válaszadó), és sok stilisztikai szabályt használnak. Magától értetődik, hogy ezeknek a nyelvezete valamelyest sztereotipizált. Az egyének felszólalási sorrendjét a csoporton belül a rangidősség határozza meg. Ha viszont, mint Burundiban

„...a jelenlévő legidősebb alacsonyabb társadalmi rangot képvisel, az életkor utat enged a társadalmi státusznak. Így az unokaöcs lehet idősebb nagybátyjánál, ha magasabb rangot visel, vagyis ő előbb kap szót.” (Albert 1972, 81. old.)

A további vizsgálatok nyomán egyértelmű, hogy a „vuandu” olyan emberekből áll, akik a kommunikációt egy egyenlőtlen kapcsolatokkal jellemezhető társadalmi hálózaton keresztül gyakorolják. A „vuandu”, mint társadalmi kölcsönhatást biztosító forma, azt mutatja meg, hogyan lehet a hatalmat a kommunikáción keresztül gyakorolni, és mint olyan, hogyan szolgál a társadalmi politikai magatartás alapjául. A kor szerinti azonosítás lényeges jellemzője a kongói társadalmi szervezetnek, és mind a magán, mind a közösségi életben használatos. A tekintély meghatározza az uralkodást és az alkalmazkodást. A hatalom az idősek között oszlik meg, de mindegyikük elvárja a fiatalok hozzászólását. A kommunikáció mögöttes tartalma egyértelmű. A szóbeli információcsere megnyitásának és lezárásának joga az időseké, mind a hétköznapi beszédben, mind az olyan intézményi kontextusban, mint a „vuandu”. A fiatalok nem beszélnek túl sokat az idősebbek előtt, és

ezt el is várják tőlük. Szerepük passzív. Tudják mi történik a vita során, de csak hallgatniuk és tanulniuk kell, vagy azt tenni, amit éppen kérnek tőlük. A „vuandu” bemutatása további bizonyítékokkal szolgál Bloch (1975) állításához, miszerint a hatalmat a nyelvi érintkezés formalizálásán keresztül gyakorolják. A társadalmi státusz és befolyás működik a „vuandu”-ban. Azok az egyének a legbefolyásosabbak a társadalomban, akik képesek a kidolgozott nyelvi formákkal dolgozni, ahogy azt az adott helyzet megkívánja. A „vuandu” erre nyújt alkalmat. A rituális előadás és a kommunikáció formája felfedi a résztvevők pozícióját. A szónok képessége, amely az átvitt és összevont nyelvezetében tükröződik, társadalmi rangjáról árulkodik. A beszéd meggyőző ereje határozottan tiszteletet vált ki.

Koruknál fogva az idősebbek addig beszélhetnek, ameddig csak akarnak, így több esélyük van arra, hogy meggyőzőek legyenek. Valamely fiatal véleményének csak egy idősebben keresztül adhat hangot. Amikor közvetlenül jut szóhoz a fiatalabb, kötnie kell magát az udvariasság és az illendőség szabályaihoz. A résztvevő felek egyenlőtlensége valójában a kongói társadalmi viszonyok lényegét alkotja. A „vuandu” formalizált szabályai szerint csak egy idősebb válaszolhat egy másik idősebbnek. A „vuandu” tehát hierarchikus intézményként szolgál, ahol az idősebbek ellenőrzésük alatt tartják a közösség többi tagját. Hatalmi pozíciójukból a formalizálás segítségével, képesek előnyökre szert tenni. A hatalom az idősek sajátossága, és magas pozíciójuk szoros összefüggésben van mind az általuk, mind a hozzájuk intézett beszéd formalizálásával.

Összefoglalva, a bakongók (bandibuk) között léteznek bizonyos normák, amelyekhez a beszédhelyzetnek igazodnia kell, kivétel nélkül. A nyelvnek az a szerepe, amelyet a bandibu csoport gyűlésén tölt be, ellenkezik, mondjuk, a nyugati társadalmakéval. Tulajdonképpen nem csak a grammatikai érthetőséget kell elsajátítaniuk, hanem olyan specifikus körülményeknek megfelelő normák alkalmazását is belsővé kell tenniük a bandibuknak a kommunikációban, amelyek lehetővé teszik a számukra, hogy elismerjék jártasságukat a saját nyelvükben.

(ford.: Biernaczky Szilárd)

Szakirodalom

ALBERT, E. M.

- 1972 Culture Patterning of Speech Behavior in Burundi, in: J. Gumperz and D. Hyimes (eds): *Directions in the Ethnography of Communication*, New York, Holt, Rinehart and Winston Inc.

BLOCH, M. (ed.)

- 1975 *Political Language and Oratory in Traditional Society*, London, Academic Press.

EDWARDS, A. D.

- 1976 *Language in Culture and Class*, London, Heineman Educational Books Ltd.

FIRTH, R.

- 1975 *Speech-Making and Authority in Tikopia*, in: M. Bloch (ed.): *Political Language and Oratory in Traditional Society*, New York & London, Academic Press.

GRABER, D. A.

- 1976 *Verbal Behavior and Politics*, Urbana-Champaign, University of Illinois Press.

GREENBERG, J. H.

- 1963 Langues et histoire en Afrique, *Présence Africaine* 45, 1ère trim. 63, 35–45. old.

MAC GAFFEY, W.

- 1971 *Custom and Government in to Lower Congo*, Berkeley, University of California Press.

MUELLER, C.

- 1973 *The Politics of Communication: A Study in the Political Sociology of Language, Socialization and Legitimation*, New York, Oxford University Press.

NGOMA, N.

- 1981 *Initiation dans les sociétés traditionnelles africaines. Le cas Kongo*, Kinshasa, Presses Universitaires du Zaïre.